

ODKÁZAL NÁM: POLEPŠIME SA!

Vo veku 91 rokov nás dňa 2. februára 2021 opustil prof. PhDr. Damián Kováč, DrSc. Najmladší kolegovia ho už poznajú iba ako meno z literatúry. No pre tých, ktorí mali tú česť sa s ním stretnúť, či dokonca spolupracovať s ním, ostáva stále živou osobnosťou slovenskej i československej psychológie. Hoci sa celý jeho profesijný život spájal s Ústavom experimentálnej psychológie SAV, mal blízky vzťah aj k Výskumnému ústavu detskej psychológie a patopsychológie. Pracoval tu jeho syn Tomáš, odborník na problematiku tvorivosti. V dobách centrálného plánovania, keď sa takto plánoval aj výskum, zúčastňovali sa viacerí pracovníci VÚDPaP-u na riešení úloh spadajúcich pod hlavné úlohy štátneho plánu výskumu

koordinované D. Kováčom. Aj výskum nadaných detí, ktorého som bol zodpovedným riešiteľom, sa v rokoch 1979-1985 dvakrát realizoval ako čiastková úloha tej hlavnej, zastrešovanej Ústavom experimentálnej psychológie. V tom čase sme sa s Damiánom Kováčom a jeho kolegami často stretávali na pracovných seminároch, konferenciách a pri obhajobách záverečných správ, ktorými sa práce na jednotlivých výskumoch končili. Damián bol tiež členom Redakčnej rady časopisu Psychológia a patopsychológia dieťaťa. Opustil ju až v roku 2017, keď vtedajšie vedenie VÚDPaP-u zostavilo novú redakciu z pracovníkov Dubnického technologického inštitútu. Po necelých dvoch rokoch odišla spolu s vedením do zabudnutia. Temer deväťdesiatročný profesor Kováč sa už k spolupráci s našim časopisom nevrátil, do zabudnutia však hneď tak neodíde.

Narodil sa 3. augusta 1929 vo východoslovenskej obci Nižný Slavkov. Maturoval v Prešove, v r. 1952 získal ako jeden z prvých absolventov odboru psychologické vzdelanie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, v r. 1953 ho doplnil titulom PhDr. V povojnových rokoch komunisti psychológiu odmietali. Označovali ju (spolu s kybernetikou) za „buržoáznu pavedu“. V roku 1950 zrušili bratislavský Psychotechnický ústav a v roku 1951 aj Psychologický ústav Slovenskej akadémie vied a umení (predchodkyňa dnešnej SAV), ktorý založil Anton Jurovský. No už v roku 1952 sa poslednému riaditeľovi Psychotechnického ústavu Miroslavovi Bažánymu podarilo presadiť vo vnútri Filozofického ústavu SAVU psychologické oddelenie. Na toto oddelenie nastúpil mladý Damián Kováč a pracovisku, z ktorého sa v r. 1955 stalo samostatné Psychologické laboratórium SAV a v r. 1963 Ústav experimentálnej psychológie SAV, ostal verný až do svojej smrti.

Damián Kováč a o šesť rokov starší Miroslav Bažány boli hádam najvýraznejšími osobnosťami silnej druhej zakladateľskej generácie psychológie na Slovensku. Bažány sa zaslúžil o inštitucionálny rozvoj psychológie: bol neúnavným zakladateľom. Po Psychologickom laboratóriu SAV založil v roku 1957 v Bratislave Psychologickú

výchovnú kliniku a v roku 1964 Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie. Po etablovaní psychologických služieb pre deti sa vrhol na rozvoj špeciálnej a liečebnej pedagogiky (Inštitút špeciálnej a liečebnej pedagogiky FF UK, z ktorého sa neskôr stalo pracovisko Pedagogickej fakulty, založil v roku 1967). Damián Kováč sa realizoval iným spôsobom: zaslúžil sa o rozvoj psychológie ako vedy. V Československu sa pred jeho rozdelením stal najcitovanejším psychológom a našej psychológii robil dobré meno aj v zahraničí, kde ho poznali ako osnovateľa tzv. Bratislavskej školy experimentálnej psychológie.

K experimentovaniu sa dostal najmä zásluhou vtedajšieho režimu. Keď totiž komunisti existenciu psychológie pripustili, jediným povoleným rámcom jej rozvoja bola Pavlovovská psychofyziológia. Preto muselo byť psychologické pracovisko SAV „laboratóriom“ a po povýšení na ústav práve Ústavom experimentálnej psychológie. Damián ako začínajúci psychológ v ňom pomáhal „na kolene“ budovať laboratórium pre pavlovovské pokusy. Prvé roky jeho i jeho kolegov sa naozaj niesli v duchu experimentovania. Zameriavali sa najprv na psychofyziológiu, senzorické procesy, neskôr na komplexnejšie chápané vnímanie. To už experimentovanie nemalo podobu klasických laboratórnych experimentov, profesor Kováč neskôr pripustil, že išlo o pseudoexperimenty či dokonca experimenty ex post facto. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia tvorili jadro výskumov ÚEP SAV kognitívne procesy, okrem vnímania najmä pamäť, učenie, ale aj inteligencia a ich rámcovanie osobnosťou. Damián Kováč sa zameriaval najmä na rozvíjanie psychologickéj teórie a metodológie. Prvých dvadsať rokov práce zavŕšil útlou knižočkou pod názvom *K integrácii v psychológii* (1975), v ktorej naznačil východiská či základné princípy svojej psychologickéj školy. Zásadným spôsobom sa vyjadril o desať rokov neskôr v monografii *Teória všeobecnej psychológie* (1985).

Koncom šesťdesiatych rokov sa mu, napriek vtedajšiemu rozdelenému svetu, podarilo nadviazať kontakty so zahraničím a v roku 1967 založiť tradíciu nepravidelných stretnutí psychológov podunajských krajín, na ktorých sa okrem kolegov z vtedajších socialistických štátov zúčastňovali psychológovia zo západnej Európy (nielen z Podunajska), niekedy aj zo zámoria. Dnes sú podobné konferencie samozrejmosťou; vtedy boli obrovským úspechom. Kolegovia uzavretí železnou oponou, vrátane tých sovietskych, na nich mali príležitosť konfrontovať svoje názory a poznatky so svetovým dianím v našom odbore. Neuveriteľné bolo, že sa stretnutia podarilo zachovať aj v časoch Husákovskej normalizácie a pokračovali aj po zmene režimu. V rokoch 1967 až 2003 sa ich uskutočnilo dvanásť. Vďaka získaným kontaktom mohol Damián Kováč v akademickom roku 1969-70 prednášať ako hosťujúci profesor na Viedenskej univerzite a o svojich výskumoch i teóriách hovoriť aj počas stáží v (západnom) Nemecku v roku 1971 či v Kanade v roku 1976.

Ako sa psychológom z ostnatým drôtom obkolesenej Bratislavy (pre mladých: na hraniciach s Rakúskom bol vtedy drôt nielen ostnatý, ale aj napustený elektrickým

prúdom) podarilo vytvoriť osobitnú slovenskú psychologickú školu? Damián Kováč to vysvetľuje situáciou, kedy na ústave „sovietsku“ psychológiu robiť nechceli a „západnú“ nesmeli. To boli objektívne podmienky. Dôležité však boli tie subjektívne: Damián by vytvoril vlastnú školu, resp. vlastnú teóriu aj keby žil a tvoril v slobodnom svete, ale aj keby doma nikdy nemal možnosť čo i len vykuknúť spoza železnej opony. Dnes sa u nás vysoko hodnotia najmä replikácie zahraničných výskumov s použitím inde vytvorených metód, ktoré iba mierne adaptujeme. Týmto spôsobom možno zbierať body v karentovaných časopisoch. Kto zo slovenských psychológov ale po Damiánovi prišiel s niečím naozaj novým, vlastným?

Profesor Kováč spomína, ako sa stal riaditeľom vtedy ešte Psychologického laboratória po odchode M. Bažányho z akadémie vied: kolegovia ho vraj spomedzi seba vylosovali. No a keď sa tým riaditeľom stal, musel vstúpiť do komunistickej strany. Vydržal v nej aj po roku 1969 a nasledujúcich komunistických „previerkach“ – na ich základe mohol zotrvať vo funkcii, ktorú zastával vyše 31 rokov, až do roku 1992. To mu umožnilo nielen uskutočňovať vlastnú prácu, ale aj obhájiť existenciu ústavu, keď ho v sedemdesiatych rokoch chceli pretransformovať na ústav experimentálnej pedagogiky a psychológie. Vo VÚDPaP-e sme tú situáciu zažili v roku 1989, keď sme sa neubránili zlúčeniu s vtedajším Výskumným ústavom pedagogickým. Psychológiu totiž komunisti vytrvalo prezentovali ako „pomocnú disciplínu pedagogiky“, ktorej (nepomenovanej) úlohou bolo rozhladených psychológov ideologicky ustrážiť. Rozhladených aj vďaka aktivitám Damiána Kováča. Našťastie prišla zamatová revolúcia a VÚDPaP bol v roku 1990 obnovený.

V tom roku sa niekoľko mladých pracovníkov ÚEP SAV proti starému vedeniu ústavu vzbúrilo. Riaditeľovi nevedeli odpustiť jeho komunistickú minulosť; odišli preto a založili Kabinet výskumu psychologickej a biologickej komunikácie (dnes Ústav výskumu psychologickej komunikácie) SAV. Nechceli priznať, že bez ÚEP SAV a jeho vtedajšieho riaditeľa by sa oni sami psychológmi-výskumníkmi nikdy nestali. Materské pracovisko však nijako nepoškodili a slovenskej psychológii ako takej pomohli – namiesto jedného má dnes akadémia dva dobre fungujúce psychologické ústavy.

Psychológia ako veda (hoci sa zamýšľal aj nad jej aplikáciami), bola pre Damiána Kováča celým životom. Venoval jej výskumné, teoretické, publikačné i organizačné úsilie. V rokoch 1982-86 bol členom predsedníctva SAV, v rokoch 1978-85 predsedom Československej (do roku 1982 aj Slovenskej) psychologickej spoločnosti. Tie roky patria v histórii oboch stavovských organizácií k najaktívnejším. Už v roku 1959 získal Damián Kováč titul kandidáta a v roku 1969 titul doktora vied. Sovietsky systém titulov, ktorý u nás platil, mu umožnil byť „členom korešpondentom SAV“, no až do revolúcie, keďže nebol kmeňovým zamestnancom vysokej školy, nemohol získať vedecko-pedagogický titul, napriek tomu, že na vysokých školách prednášal. V šesťdesiatych rokoch minulého storočia učil na Pedagogickej fakulte UK v Trnave, začiatkom sedemdesiatych rokov pomáhal rozbiehať vyučovanie na Katedre psy-

chológie FF UPJŠ v Košiciach. No až v roku 1996 habilitoval na Masarykovej univerzite v Brne a profesorom sa stal vo svojich sedemdesiatich rokoch – v roku 1999 na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského. Na tamojšej Katedre psychológie a patopsychológie pôsobil v rokoch 1999-2003. V rokoch 1993-1996 učil tiež psychologickú metodológiu na Fakulte humanistiky (dnes Filozofická fakulta) Trnavskej univerzity. To všetko ako aktívny vedecký pracovník ÚEP SAV. Do dôchodku odišiel v roku 2010, ostal však emeritným vedeckým pracovníkom ústavu.

Damián Kováč bol výborným rečníkom a vášnivým diskutérom – aj to prispelo k prezentovaniu a rozširovaniu jeho myšlienok. Pamätám si, že nikdy nepoužíval autorský plurál. V množnom čísle písal alebo hovoril vtedy, keď sa vyjadroval aj za svojich spolupracovníkov. Keď prezentoval výsledky vlastných výskumov a teoretických úvah, vždy používal ich-formu. Publikoval a so zahraničnými kolegami bežne komunikoval v nemčine i angličtine, no doma vždy dbal na úroveň svojho rodného jazyka. Kritizoval preto bezmyšlienkovité preberanie cudzojazyčných termínov alebo ich nemiestne poslovenčovanie. Vytáčalo ho, ak niekto použil termín „neuroticizmus“ a dookola vysvetľoval, ako je to správne. Keď čítam či počúvam odborné texty našich kolegov, musím, žiaľ, konštatovať, že v jazykovej osvete príliš úspešný neboli.

Po roku 1989 Damián Kováč ďalej rozvíjal a obohacoval základy psychologickéj teórie položené v prvých tridsiatich rokoch svojho pôsobenia. Krátko sa venoval environmentálnej psychológii, potom ho upútala problematika kvality života a ako inak – vytvoril vlastný transkultúrny viacdimenziový model kvality života pozostávajúci z troch úrovní a doplnený či završený zmyslom života. Vlastné aktívne starnutie ho podnietilo k štúdiu tohto procesu ako psychologického problému; venoval mu svoju poslednú knižnú prácu *Umne starnúť* (2013). Napísal vyše 530 odborných štúdií (dnes by sme väčšinu z nich označili ako „vedecké“), no za završenie jeho odbornej tvorby a jeho odkaz nasledujúcim generáciám možno pokladať monografiu *Psychológiu k metanoi* z roku 2007. Psychológiu v nej prezentuje ako vedu, ktorej uplatnenie ľudstvu umožní pozitívny nový začiatok, pravda za predpokladu kritického prehodnotenia svojej minulosti. V teologickom význame možno hovoriť o pokání. Niekedy v čase práce na tomto diele začal Damián používať namiesto pozdravu „dovidenia“ slová „Polepšime sa!“ Seba z toho polepšenia nevyčleňoval.

Myslím, že je namieste spomenúť tu hlavné princípy, o ktoré sa Kováčova psychologická škola opiera. Najlepšie by ich vysvetlil sám, ilustrujúc ich aj graficky. Ja môžem ponúknuť iba svoju skromnú interpretáciu:

V čase, keď tvoril, viedli sa košaté diskusie o systéme vied. Za azda najdôležitejšie pokladal presadenie chápania psychológie ako vedy o človeku. Staval sa proti zjednodušenému deleniu vied na prírodné a sociálne (do ktorých u nás psychológiu vtesnávali), no nesúhlasil ani s redukcionistickým americkým zaradením psychológie k tzv. behaviorálnym vedám. Človeka videl ako bytosť anorganicko-biologicko-psychicko-sociálno-kultúrno-spirituálnu, vedy o ňom (či hoministické vedy) teda presa-

hujú akúkoľvek z dovedy používaných kategórií. Nespochybňoval pritom existenciu zoopsychológie, na porovnávanie psychiky človeka a živočíchov sa zvykol odvolávať, psychológiu človeka však pokladal za jadro hoministických vied.

Uvedomoval si multiparadigmatickosť psychológie a pokladal ju za samozrejmu. Neexistuje jediný správny prístup k psychologickému bádaniu. Upozornil, že rovnako ako „západnú“ psychológiu predstavuje mnoho psychologických škôl, ani tá „marxistická“ psychológia nie je jedna. V samotnom Sovietskom zväze fungovalo niekoľko psychologických škôl, vedel teda aj v čase, keď sme sa aj v psychológii museli povinne orientovať na sovietske vzory, zdôvodniť svoj nový psychologický smer, ktorý vtedy prezentoval ako jednu zo škôl „marxistickej psychológie“.

Dôvodom, prečo nemožno ako psychológiu akceptovať behaviorizmus ani Pavlovské učenie, je fakt, že psychika nie je len nejakou „vmedzerenou premennou“ či derivátom činnosti centrálnej nervovej sústavy. Ona existuje ako samostatná entita – D. Kováč ju nazval „psychickou realitou“ a tvrdil, že ako takú ju treba a aj možno skúmať. Psychická realita obsahuje psychickú reflexiu (sveta, seba) a psychickú reguláciu (správania, ale aj vlastnej psychiky). Jestvujúce paradigmy rôznych psychologických smerov sa snažil nahradiť tzv. psychoregulačnou paradigmou, ktorá by mala zamerať bádanie na odhaľovanie príčinných súvislostí a prekonať doterajšiu „korelačnú psychológiu“. Uvedomoval si však, že vzťahy v psychológii sú často viacstranné a ich determinácia je iba pravdepodobnostná.

Kľúčovým metodologickým princípom preňho (a kolegov realizujúcich v rozmedzí päťdesiatych až osemdesiatych rokov 20. storočia v ÚEP SAV výskumy kognitívnych funkcií) bola interfunkčnosť. Požaduje projektovať experimenty, ale aj ex post facto výskumy tak, aby odhaľovali mnohorakú podmienenosť sledovanej psychickej funkcie nielen vonkajšími stimulmi, ale aj biologickými a osobnostnými premennými a vzájomnými intrapsychickými väzbami rôznych psychických funkcií. To postuloval i realizoval v čase, keď psychológovia nemali k dispozícii dnešné sofistikované matematicko-štatistické postupy umožňujúce modelovať a overovať nielen priame, ale aj rôzne mediačné a moderačné vzťahy medzi viacerými premennými. Bežne dostupnými matematicko-štatistickými nástrojmi boli vtedy len korelácie a t-testy, ktoré sa podľa vzorca dali vypočítať z hlavy s pomocou ceruzky a papiera alebo na mechanickej kalkulačke (ako vyzerala a fungovala, to už nevedia ani dnešní päťdesiatnici). Výpočtové strediská síce poskytovali aj možnosť použiť viacfaktorovú analýzu variancie či niektoré druhy exploračnej faktorovej analýzy, podmienky, ktoré ich použitie vyžadovalo, sa však často nedali splniť. Podstatou Kováčovho prístupu bolo umné vytváranie porovnávaných skupín, ktoré umožnilo „manipulovať“ aj s tradične nemanipulovateľnými premennými (vrátane organizmových premenných). Celkom zásadnou však bola interpretácia, ktorá mala interfunkčné vzťahy postihnúť. Jednoduché opísanie výsledkov, ku ktorému sa aj dnes výskumníci často uchýľujú, nevnímal ako interpretáciu a takéto opisné výsledky nepokladal za poznatky.

K intefunkčnému prístupu priradzoval princíp metodovej integrácie. Ten požadoval použiť pri skúmaní psychickej regulácie viaceré typy metód. Hovoril o metódach výpočtov, odpovedí (vrátane testových metód) a analýze produktov činností. Zdôrazňoval potrebu podchytiť sledovaný problém vždy viacerými metódami, čím predstihol úvahy neskorších metodológov o tzv. triangulácii (vyžívanej dnes najmä v kvalitatívnych výskumoch). Použité metódy musia byť prirodzene viazané na predmet skúmania a aj preto sa predmet od predmetu môžu líšiť. Pre pochopenie psychickej reality je nevyhnutný interdisciplinárny prístup a čoraz jasnejšie sa ukazuje, že jej komplexný obraz sa nezaobíde ani bez medzikultúrnych výskumov.

Dôležitou líniou profesionálneho života Damiána Kováča bola aj editorská činnosť. V roku 1956 založil Miroslav Bažány ročenku Psychologické štúdie SAV, druhý ročník však vyšiel až pod vedením Damiána Kováča v roku 1960 a do r. 1964 nasledovali ďalšie štyri. V roku 1965 sa ročenka transformovala na časopis *Studia Psychologica*; po započítaní predchádzajúcich ročeník išlo o 7. ročník a tak sa jeho volume počíta dodnes. V roku 2021 teda vychádza už 63. ročník časopisu, ktorý publikoval spočiatku slovenské texty pracovníkov ÚEP SAV, potom aj texty zahraničných prispievateľov vo viacerých svetových jazykoch. V sedemdesiatych rokoch prešiel kompletne na angličtinu a v roku 1976 sa stal prvým karentovaným odborným periodikom vo východnej Európe. Damián Kováč stál na jeho čele až do roku 2008.

Za spomienku stojí tiež záujem Damiána Kováča o históriu psychológie na Slovensku, ktorému sa začal intenzívne venovať po roku 1989, začiatkom deväťdesiatych rokov aj v rámci úlohy schválenej Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV. V tomto bádani okrem písomných materiálov neváhal využiť metódu „oral history“ i vlastnú pamäť. Na konferencii *Zakladajúce osobnosti, peripetie a ponaučenia z novodobého vývoja psychológie na Slovensku* uskutočnenej v rámci tohto projektu v r. 1993 som mal česť sa podieľať aj ja.

Na prelome rokov 2018-2019 sa prof. Kováč presťahoval z bytu, kde po smrti manželky žil sám, do penziónu pre seniorov v širšom centre Bratislavy, no nijako to neovplyvnilo jeho činnosť. Keď som ho začiatkom roku 2019 navštívil spolu s bývalým dlhoročným riaditeľom VÚDPaP-u Ľubom Páleníkom, hovoril, že píše spomienkovú knihu na všetkých psychológov, s ktorými sa v živote stretol. Jednou z posledných návštev, ktoré v penzióne mal, bola návšteva kolegov z Brna – k 90. narodeninám mu v auguste 2019 prišli zablahoželať Jiří Dan a osemdesiatpäťročný Karel Plocek. Potom už padla covidová opona. Nevieam, o čom všetkom sa rozprávali, Jirka Dan ma ale ubezpečil, že sa o vydanie Damiánovho posledného rukopisu *Život s psychológiou v totalite a demokratizácii* postará.

K spomienkovému textu patrí hádam aj vymenúvanie ocenení, ktoré profesor Kováč dostal v priebehu svojho dlhého života, no na tomto mieste spomeniem iba dve: Zlatú plaketu SAV z r. 2004 a Cenu podpredsedu vlády a ministra školstva SR za celoživotné zásluhy v oblasti vedy a techniky z r. 2009. Viac ako formálne ocenenia

hovori o Damiánovi Kováčovi odkaz, ktorý zanechal vo svojom diele. Jeho najdôležitejšie body som sa tu snažil priblížiť. Ale ak to mám zhrnúť, stačia dve slová: Polepšime sa! Ako psychológovia, výskumníci, ale predovšetkým ako ľudia.

Vladimír Dočkal

LITERATÚRA

- KOVÁČ, D. 1975. K integrácii v psychológii. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- KOVÁČ, D. 1985. Teória všeobecnej psychológie. Bratislava: Veda.
- KOVÁČ, D. 1996. Základné kategórie psychológie (po vyše 100 ročnom vývoji ako autentickej vedy). Bratislava: ÚEP SAV.
- KOVÁČ, D. 2001. Kvalita života – naliehavá výzva pre vedu nového storočia. *Československá psychologie*, roč. 45, č. 1, s. 34-44.
- KOVÁČ, D. 2005. Päťdesiat rokov kontinuítneho vývoja psychológie na Slovensku: Ústav experimentálnej psychológie SAV 1955-2005 (výberová bilancia) [online]. Bratislava: SAV [cit. 5.5.2021]. Dostupné na: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk&doc=services-news&source_no=20&news_no=478&lang_change=sk
- KOVÁČ, D. 2007. Psychológiou k metanoi. Bratislava: Veda.
- KOVÁČ, D. 2013. Umne starnúť. Bratislava: Veda.
- KOVÁČ, D. – KOVÁLIKOVÁ, V. (Eds.) 1993. Zakladajúce osobnosti, peripetie a ponaučenia z novodobého vývoja psychológie na Slovensku. Bratislava, ÚEP SAV.